

Навчальна книга: діалогічна взаємодія і співтворчість учителя й учнів

Олена Семеног,

*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу теорії та історії педагогічної майстерності
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України*

У статті розглядається структурно-змістове наповнення навчального посібника «Народився він для бою... Вивчення творчості Івана Багряного в школі» О. Куцевол. Доводиться, що ключові концепти педагогічного дискурсу – індивідуальність письменника і педагогічні технології – подані у книжці у вимірах діалогічної взаємодії і співтворчості вчителя й учнів.

Ключові слова: навчальна книга, І. Багряний, О. Куцевол, учитель, учень, діалогічна взаємодія, співтворчість.

Початок XXI століття позначений увагою дослідників до підготовки навчальної, методичної літератури з акцентом на самостійну пізнавальну діяльність, проблемний підхід, діалоговий режим спілкування. Такі книги ґрунтуються на теорії проблемного навчання, відповідають індивідуальним програмам професійного й особистісного розвитку користувачів.

З-поміж новацій, які працюють на діалогічну взаємодію і співтворчість, вирізняються навчальні посібники, автором яких є відомий український методист Ольга Миколаївна Куцевол, доктор педагогічних наук, профе-

сор, завідувач кафедри методики філологічних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Дослідниця відома широкому загалу освітян науковими і науково-методичними працями з актуальних проблем методики навчання української літератури в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, уроку словесності, аналізу художнього твору, розвитку креативності вчителя літератури. З 2006 р. О. Куцевол веде рубрику «Інноваційний урок: Координати творчості» у шанованому в Україні журналі «Дивослово».

Високо оцінює громадськість навчально-методичні видання О. Куцевол з вивчення творчості письменників. Ідеться про книжки «Народився він для бою...» (2011) [5], «Будівничі перекладацьких мостів» (2012)[4], які схвалені до використання в загальноосвітніх навчальних закладах комісією з української літератури Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України. Пріоритетне місце у книжках відведено соціально-культурним цінностям діалогу, новому знанню, технології, самонавчанню, співтворчості.

Українськими і зарубіжними дослідниками розробляються теоретичні основи побудови навчальних посібників для вищої і загальноосвітньої школи, окреслені вимоги до змісту, структури, оформлення, визначені функції й оцінки якості (В. Безпалько, Н. Бібік, Н. Волошина, О. Ісаєва, О. Жосан, І. Лернер, В. Краєвський, О. Савченко, Н. Талізана, Д. Чернілевський та ін.). Започатковано науково-педагогічний журнал «Підручник XXI століття». Означені праці слугують методологічною основою статті, мета якої – кризь призму діалогічної взаємодії і співтворчості вчителя й учнів розглянути структурно-змістове наповнення навчального посібника «Народився він для бою...», що підготовлений О. Куцевол для вчителів-словесників, студентів, магістрантів, старшокласників.

Зазначимо, що проблеми української школи, української і зарубіжної літератури, професійного становлення і розвитку вчителя літератури О. Куцевол вивчає безпосередньо у навчально-виховному середовищі загальноосвітньої і вищої школи. Тривалий час дослідниця вчителювала, понад двадцять п'ять років залучає до літературознавчого пошуку студентську молодь, тісно співпрацює з учителями-словесниками, письменниками, вченими, громадськістю. У відповідальній справі літературного виховання молодих громадян О. Куцевол продовжує розвиток методичних ідей Є. Пасічника, котрий власним досвідом переконував: «урок – це творчість, а остання не терпить надмірної стандартизації й шаблону, вона передбачає новизну, оригінальність, відхід від традиції, переборення стереотипів» [7, с. 169]. На необхідності імпровізації у процесі проведення уроку літератури наголошували також Т. Бугайко, Н. Волошина, Л. Мірошніченко, Б. Степанишин та ін.

Урок літератури дає можливість якнайповніше загострити відчуття особистої приналежності до національної долі країни; загалом, ідучи за Г. Сковородою, література є носієм своєрідного генетичного коду, без якого людина і суспільство втрачають спадкові зв'язки по вертикалі часу. Тож сучасний педагог-словесник, доводить О. Куцевол у численних наукових працях, – не урокодавець, запрограмований освітньою парадигмою; це креативна особистість з виразними національними рисами, майстер-дослідник. Це й літературознавець, здатний осягнути й пояснити глибинну сутність художнього твору, і сценарист, що складає конспект-сценарій майбутнього уроку, і виконавець, котрий втілює його в життя, і режисер, і актор, чие виразне читання приносить слухачам хвилини істинної естетичної насолоди. Такі професійні якості і риси в сукупності з когнітивним, діяльнісним, особистісним компонентами становлять готовність учителя до методичної творчості. Розвиток здатності до творчого виконання професійної діяльності, на переконання О. Куцевол, має здійснюватися поетапно й послідовно, з урахуванням парадигмальних позицій креативної педагогіки, психології та особистісно орієнтованого навчання. Креативність учителя літератури дослідниця розглядає як здатність пластично й адекватно змінювати досвід методичної діяльності, що за певних умов перестав бути продуктивним, а також створювати нові оригінальні засоби і способи навчальної взаємодії з учнями з метою їхнього творчого розвитку за допомогою мистецтва слова.

Власне, такої меті – орієнтації на вчителя, котрий здатний сприяти розвитку особистості учня, впроваджує новітні педагогічні технології, а результатом такої роботи є

створення особистісно-професійної «Я-концепції», готовність до професійного саморозвитку, підпорядковано рецензовану книжку. Ключові концепти педагогічного дискурсу – індивідуальність письменника і педагогічні технології – подані у вимірах Гуманності, Добра, Любові, Правди й Моральності. Це цілісна методична система вивчення творчості Івана Багряного в загальноосвітній і вищій школі, що розроблена й обґрунтована відповідно до особистісно зорієнтованої, діалогічної, розвивальної, креативної освітніх концепцій.

Авторка ненав'язливо запрошує читачів у світ Івана Багряного, «оригінального, вникливого, перманентно неспокійного письменника, поета великої уяви, схвилюваної суспільної і душевної напруги, самобутнього образно-мистецького бачення світу» [3, с. 272–273]. У трьох логічно взаємопов'язаних розділах, кожний з яких являє собою закінчений блок навчально-дослідницького матеріалу, подані методичні розробки (а точніше, рефлексії дослідниці) уроків вивчення життєвого і творчого шляху Івана Багряного, літературознавчо-методичних міркувань стосовно вивчення роману «Тигролови» у дев'ятому класі і повісті «Огненне коло» в одинадцятому класі. Уроки підготовлено відповідно до чинної програми з української літератури за редакцією Р. Мовчан, з урахуванням психолого-педагогічних і вікових особливостей учнів, принципів диференціації, індивідуалізації, профілізації навчального процесу, внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків літератури і культурології, української та всесвітньої історії, географії, мовознавства тощо.

Укладаючи уроки, О. Куцевол дотримується методичних вимог: навчальна книжка має поступово, але послідовно і наполегливо готувати до самонавчання. Застосований психодидактичний підхід, основними вимогами якого є тематичний принцип структурування змісту; різномірність і диференційованість навчальних текстів; різні форми презентації навчального матеріалу; включення ігрових ситуацій, літературознавчо-психологічних коментарів відображається в таких напрямках: мотиваційному (вживання в тексті різних засобів заохочення і підтримки самостійної праці) та процесуальному (вміння авторки спроектувати в текстовому та позатекстовому компонентах книг розгорнутий процес самонавчання)[1].

Кожний запропонований фахівцем урок – це своєрідний покроковий порадинок: чітко визначено мету, обладнання, епіграф, тип інноваційного уроку та його завдання, специфіку і, власне, перебіг самого уроку (уроків). Достатньо виважено обґрунтовано уведення у площину вивчення життя і творчості письменника уроків-літературознавчих досліджень, інтегрованих уроків історії України та української літератури, уроків-семінарів, уроків-диспутів, ролевих ігор. Мета інноваційних уроків – шляхом роботи з художнім текстом забезпечити психологічно комфортний режим розумової праці; це такий тип навчання, який дозволяє кожному користувачеві обрати доцільну форму навчальної інтелектуальної поведінки.

Зокрема, для вивчення життя і творчості письменника пропонується урок – гра-драматизація. Завдання такого уроку, переконує авторка на досвіді апробації у школах, – якомога ширше залучити учнів до пошуково-дослідницької діяльності, забезпечувати реалізацію діалогічної взаємодії «митець» – учитель – учні; вдосконалювати уміння старшокласників опрацьовувати літературознавчі, художньо-біографічні, мемуарні, епістолярні, відвідувачів джерела і на цій основі формувати інтерес молодих людей до особистостей митців; розвивати навички писемного й усного зв'язного мовлення, а також виразного читання [5, с. 9].

Навчально-дослідницький матеріал до уроків становлять літературно-критичні роботи відомих учених М. Жулинського, І. Дзюби, Г. Клочка, Г. Костюка, Л. Череватенка та ін., численні мемуарні, епістолярні та художньо-біографічні джерела, які дослідниця ретельно опрацювала й інтерпретувала. Упадає в око коректність і

виваженість формулювань, ілюстрацій, цитат. Виразною особливістю книжки є відхід авторки від сухого академізму, доступна форма викладу, вивіреність уживаних термінів, коректно виписані "місточки" між темами, за якими вбачаємо тривалий серйозний пошук, наукову спостережливість, загострену увагу до найдрібніших деталей.

Значну увагу О. Куцевол приділяє епіграфу як засобу експлікації інтертекстуальності. Продуктивним учена вважає розгляд епіграфа художнього твору як засобу діалогу, знаку інтертекстуальної взаємодії двох контекстів – першоджерела цитати й авторського творіння. Для повного й адекватного осмислення його функцій у творі необхідно враховувати також психологічні механізми сприймання художнього слова. Сприйняття художнього твору – складний процес, специфічний творчий акт читацької діяльності, й аби він відбувся, необхідна психологічна установка на цілеспрямоване та осмислене сприйняття. У читача має бути прагнення трозуміти епіграф як закодований знак, що допомагає висловити авторську позицію. Важливо, щоб не лише констатувалась його наявність, а й була особиста мотивованість на осмислення семантики, установлення зв'язків з іншими елементами твору та визначення його функцій[6].

Наприклад: Цитата-епіграф М. Жулинського «Для Івана Багряного – людини і художника – це головне: переконати читача, упевнити його в тому, що за будь-яких обставин особистість може й повинна бути людиною» добре ілюструє тему і перебіг уроку на тему «Поема всепереможного оптимізму. Автобіографічність авантюрного роману «Тигролови» знаходить логічне продовження у змісті концепту уроку і запропонованих творчих завдань. Цитата Д. Нитченка «Для кращих письменників він був ідеалом, бо ніхто не міг так сміливо писати» (с.9) знаходить відображення на с. 54, де думка цього ж дослідника розширюється: «Іван Багряний став одним з наймайстерніших і найзавзятіших виразників тих наших бажань, одним із тих, хто очолив духовну боротьбу нашої еміграції, нашого народу проти ворога України...»

Серед методів («акваріум», «мозковий штурм», індивідуальна, парна, групова робота, самостійна творча діяльність, самоаналіз та ін.) увагу привертає виважено використаний дослідницею діалогічний метод навчання, метод аперцепції-інтерації, суть якого полягає у з'ясуванні почуттів та інтуїтивних розуміннь при сприйманні художнього тексту, обмін думками й емоціями, що, за М. Бахтіним, дозволяє певним чином виявити особистісне ставлення до творів Івана Багряного. О. Потебня, аналізуючи процес художнього сприймання, стверджував, що заглиблення читача в мистецький твір неминуче включає і самопізнання[8].

У розділі «Позакласна робота» О. Куцевол пропонує літературний диспут «Людина – це найвеличніша з усіх істот», засідання літературного гуртка за творами «Сад Гетсиманський», «Людина біжить над прірвою» на тему «Українська людина над прірвою тоталітарних режимів ХХ століття», методичні поради щодо їх проведення. Такі заходи, як показує апробація їх, зокрема, і в школах Сумщини, сприяють формуванню читацьких смаків і світоглядних орієнтирів учнівської і студентської молоді.

Елена Семенов. Учебная книга: диалогическое взаимодействие и сотворчество учителя и учащихся

В статье рассматривается структура и содержание учебного пособия «Родился он для битвы... Изучение творчества Ивана Багряного в школе» О. Куцевол. Доказывается, что ключевые концепты педагогического дискурса – индивидуальность писателя и педагогические технологии – в книге представлены сквозь призму диалогического взаимодействия и сотворчества учителя и учащихся.

Ключевые слова: учебная книга, И. Багряный, О. Куцевол, учитель, ученик, диалогическое взаимодействие, сотворчество.

Olena Semenog. Text book: teacher and students dialogic interaction and co-creation

In the light of dialogic interaction and co-creation of teachers and students is presented structurally meaningful composition of textbook "He was born to fight...". It is proved that key concepts of the pedagogical discourse – the individuality of the writer and educational technology are presented through the measurements of teachers and students dialogic interaction and co-creation.

Key words: textbook, I. Bagryany, O. Kucevol, teachers, students, dialogic interaction, co-creation.

Інноваційні форми і методи навчальної діяльності, що мають на меті забезпечити діалогічну взаємодію і співтворчість у системі «письменник – учитель – учень – клас», знаходять продовження в рубриках «З архівів музи Клію», «Путівник читача», «Цікаво знати», «У дзеркалі літературної критики», а також у завданнях різнорівневої складності, для організації самостійного читання, аналізу, пошуково-дослідницької і творчої роботи учнів, якими насичені усі розділи. Ідеться, власне, про «пізнання себе і світу через читання» (О. Ісаєва), збагачення культурними кодами та символами, що предстали в художніх творах[2], розвиток позитивного самосприйняття, умінь самоаналізу, саморефлексії, самовдосконалення, самореалізації. Усе разом це реалізується в афоризмах І. Багряного: «*маємо виховувати людей сміливих і гордих, людей незалежних в думаннях і устремліннях, людей діла і ризику. Людей боротьби й фанатичної твердості та завзятості;* «*Ми є, Були. І будемо ми. Й Вітчизна наша з нами.*»

Отже, навчальна книжка «Народився він для бою...» укладена з урахуванням системного, особистісного, технологічного, діяльнісного, рефлексивного підходів, враховує можливості індивідуального навчання, побудована на дискусійності й полемічності викладу. Педагогічний дискурс структурується так, щоб сформулювати в читача власне бачення проблеми, розвинути ті чи інші прийоми, методи і способи використання знань, більш якісно оволодіти новим досвідом, сприяти вихованню читацької культури. Виклад навчально-дослідницького матеріалу відповідає загальнодидактичним принципам науковості, наочності, доступності, системності, систематичності, диференціації, індивідуалізації, а ключові концепції педагогічного дискурсу – індивідуальність письменника і педагогічні технології – подані у вимірах стрижневих ідей Гуманності, Добра, Любові, Правди, Моральності.

Література

1. Жосан О. Е. Шкільний підручник: яким йому бути / О.Е. Жосан // Управління школою. – 13–15 травня 2012.
2. Ісаєва О. М. Чи буде особистість майбутнього «HOMOLEGENS»? / Олена Ісаєва // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ozonlit.org/chy-bude-osobystist-majbutnoho-homo-legens-2>
3. Костюк Г. О. Звеличеник відважних і чесних. Іван Багряний / Григорій Костюк // Слово і час. – 1964. – Ч.2. – С. 272–273.
4. Куцевол О. М. Будівничі перекладацьких мостів : навч. посіб. / Ольга Куцевол. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2012. – Кн. 1. – 2012. – 455 с.
5. Куцевол О. М. «Народився він для бою...» (Вивчення творчості Івана Багряного в школі) : навч. посіб. / Ольга Куцевол. – Вінниця : ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – 288 с.
6. Куцевол О. М. Осмислення читачами епіграфа літературного твору як засобу експлікації інтертекстуальності / О. Куцевол // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.
7. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. / Є.А. Пасічник – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
8. Потебня О. О. Естетика і поетика слова. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.